

ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η απόρριψη της έτοιμης αφήγησης και η πρόκριση της σύνθεσης αφηγήσεων προϋποθέτει:

- τη θεματική ανάλυση
- τις εξηγήσεις
- την επιχειρηματολογία
- τη διασταύρωση των πηγών
- την αποκάλυψη των σχέσεων της αφήγησης με τα ίχνη των τεκμηρίων και
- τη συγγραφή με ποικίλους τρόπους, με ποικίλες προθέσεις και ποικίλους αποδέκτες

Ως προς το ιστορικό πλαίσιο επισημαίνεται ότι αυτό συναπαρτίζεται από δομικές έννοιες, που πρέπει να αποτελούν και τους βασικούς άξονες της αφήγησης και της διδασκαλίας:

- συνέχεια –ασυνέχεια
- αλλαγή
- χρόνος (ιστορικοί χρόνοι, χρονολόγηση)
- πηγές –τεκμήρια
- αιτιότητα (πολλαπλότητα -πολυπλοκότητα)
- συνέπειες (αποτελέσματα)
- συνθήκες (περιστάσεις, ιστορικό πλαίσιο)

Ιστοριογραφικές Σχολές (19ος-20ος)

Τα δύο μεγάλα φιλοσοφικά ρεύματα που επηρέασαν την εξέλιξη της ιστοριογραφίας, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ήταν ο ιδεαλισμός και ο θετικισμός. Ο ιδεαλισμός αναζητούσε την ιδέα δηλαδή την κινητήριου δύναμη (π.χ. η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας κατά την Γαλλική Επανάσταση) πίσω από ένα ιστορικό γεγονός, ενώ ο θετικισμός προσπαθούσε να ανακαλύψει την αιτία για την οποία συνέβη το ιστορικό γεγονός και συγχρόνως επιδίωκε να το συνδέσει με νόμους που καθόριζαν την ιστορική εξέλιξη, ανάλογους με τους νόμους των φυσικών επιστημών.

- Ιστορικισμός< Ιδεαλισμού, ακολούθησε:**
- Θετικισμός(σύνδεση με την νομοθετική αντίληψη)**
- Άλλες σχολές: των μεθοδιστών, η ερμηνευτική, η μαρξιστική προσέγγιση και η σχολή των Annales.**

Για την κριτική προσέγγιση και αξιοποίηση των γραπτών πηγών είναι απαραίτητο οι μαθητές/τριες να γνωρίζουν τα εξής στοιχεία (R. Stradling, 2001):

- τη διαφορά ανάμεσα στις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς πηγές, σε σχέση με το πρόβλημα της αξιοπιστίας τους
- τη σημασία της διερεύνησης για στοιχεία κι ενδείξεις σχετικά με το από πού και πώς είχε ο δημιουργός της πηγής πληροφορίες για τα όσα αναφέρει, την εγκυρότητα δηλαδή και την αξιοπιστία της πηγής
- τη συσχέτιση των προθέσεων, της θέσης και του ρόλου του δημιουργού με τις οπτικές του
- την αξία της προηγούμενης γνώσης και του ιστορικού πλαισίου της πηγής για την αξιολόγησή της
- τον εντοπισμό κενών ή σιωπών (γεγονότα, ημερομηνίες, ονόματα κ.λπ.) που θα ήταν απαραίτητα για τον έλεγχο της αξιοπιστίας της
- την αναζήτηση άλλων πηγών, που είναι αναγκαίες για διευκρινίσεις, κάλυψη κενών και διασταύρωση των πληροφοριών.

Κριτήρια τυπολογίας πηγών: η εγγύτητα της πηγής με το γεγονός που περιγράφει, το είδος της πηγής, η μορφή, τα υλικά κατασκευής, η προέλευση και η χρήση της.

Με κριτήριο το είδος τους (Δ. Μαυροσκούφης, 2005, σ. 27–30) σε:

- **γραπτές πηγές** (επίσημα κρατικά έγγραφα, άλλα επίσημα έγγραφα, ανεπίσημα ιδιωτικά έγγραφα, γραπτές μνημονικές πηγές, εφημερές πηγές, λογοτεχνία, ιστοριογραφικά κείμενα, κείμενα άλλων επιστημών κ.ά.).
- **παραστατικές πηγές** (οπτικές πηγές, ακουστικές –ηχητικές πηγές, απτικές πηγές –κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού, ιστορικοί τόποι).

Με κριτήριο την εγγύτητα (Δ. Μαυροσκούφης, 2005 σ. 26):

- **Πρωτογενείς ή άμεσες πηγές:** «είναι εκείνες που προέρχονται από μια συγκεκριμένη περίοδο του παρελθόντος, σύγχρονη μ' αυτή που μελετά ο ιστορικός». Άρθρα εφημερίδων, διπλωματικά έγγραφα, νόμοι, επίσημα στατιστικά στοιχεία, αυτούσιοι λόγοι επίσημων προσώπων και μαρτυρίες, ντοκουμέντα (όπως ημερολόγια, απογραφές, δημόσια έγγραφα ή συνεντεύξεις, αποτελέσματα ερευνών, αρχεία μελετών), νομίσματα, σφραγίδες, συνθήκες, πρακτικά, ανασκαφικά ευρήματα, φωτογραφίες, γελοιογραφίες, πίνακες ζωγραφικής, καρτ ποστάλ, εικόνες κλπ.
- **Δευτερογενείς ή έμμεσες πηγές:** «είναι οι μεταγενέστερες ερμηνείες». Νοούνται όλες οι αναφορές (άρθρα σε ιστορικά περιοδικά, βιβλία, κινηματογραφικές ταινίες, ιστοριογραφικά κείμενα, χρονογραφίες, πίνακες στατιστικοί, από ιστορικούς, χάρτες και άτλαντες, λογοτεχνικά έργα κλπ.) που αναφέρονται στα υπό μελέτη θέματα και δημιουργήθηκαν σε ύστερο χρόνο κυρίως από ιστορικούς. Είναι κείμενα που παρουσιάζουν γενικεύσεις, αναλύσεις, συνθέσεις, ερμηνείες ή εκτιμήσεις δεδομένων ή πληροφοριών. Σημαντικότερες δευτερογενείς πηγές είναι τα ιστοριογραφικά έργα.

Βήματα για την επεξεργασία των πηγών(Μαυροσκούφης,2005) Βασικά ερωτήματα:

- 1.Θέμα – περιεχόμενο
- 2.Κατηγορία και είδος
- 3.Γνησιότητα
- 4.Αυθεντικότητα
- 5.Προέλευση (χρόνος – τόπος δημιουργίας / ανακάλυψης, δημιουργός)
- 6.Ένταξη στο ιστορικό πλαίσιο

Στοιχεία ανάλυσης και ερμηνείας:

- 1.Κατανόηση(γλώσσα –ύφος, σύμβολα –κώδικες, ορολογία, κειμενικοίδείκτες, τροπικότηταλόγου, σχήματα κλπ.)
- 2.Αξιοπιστία –εγκυρότητα (θέση –ρόλος δημιουργού, σχέση με γεγονότα –ακρίβεια, προθέσεις, κενά –παραλείψεις, προέλευση πληροφοριών κλπ)
- 3.Ιδεολογική ανάλυση (πλαίσιο δημιουργίας, ιδέες, αξίες, πεποιθήσεις, οπτικές, προκαταλήψεις, αντιφάσεις, οπτικές κλπ)
- 4.Αποδέκτες / πρόσληψη (σύγχρονοι και μεταγενέστεροι)
- 5.Πολυπρισματικότητα / διασταύρωση (ενίσχυση οπτικών ή ασυμφωνία)
- 6.Σημασία (ερωτήματα, συνεισφορά στην κατανόηση του θέματος)

Στάδια επεξεργασίας των πηγών(Α. Μαστραπάς,2008)

Εξωκειμενική προσέγγιση (κατηγορία/είδος, τεκμηρίωση προέλευσης, ένταξη στο ιστορικό πλαίσιο)

- Ποιος είναι ο συντάκτης της πηγής;
- Ποιο είναι το ιστορικό –κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο την συντάσσει; Είναι φορέας συγκεκριμένης ιδεολογίας; Ποιες κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές ή άλλες δεσμεύσεις μπορεί να καθορίσουν την οπτική του γωνία;
- Είναι σύγχρονος με τα γεγονότα, τα οποία περιγράφει ή ερμηνεύει (είναι αυτόπτης ή αυτήκοος μάρτυρας) ή απέχει χρονικά από τα γεγονότα;

Κειμενική προσέγγιση

- Τι πληροφορίες μας δίνει η πηγή;
- Σε ποιες ερμηνείες προχωρεί ο συντάκτης της; Ποια μηνύματαστέλνει;
- Τι δεν αναφέρεται; Πρόκειται για σκόπιμη αποσιώπηση;
- Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα της εξωκειμενικής προσέγγισης, πόσο έγκυρος κι αξιόπιστος μπορεί να είναι ο συντάκτης της πηγής;

Διακειμενική προσέγγιση

- Συσχετισμός –αντιπαραβολή –σύγκριση πηγών: ευκαιρία για πολυπρισματικήπροσέγγιση της ιστορίας.
- Σύνθεση
  - Σύνθεση των πληροφοριών και κριτική επεξεργασία τους: σύνθεση ιστορικών γνώσεων (σχολιασμός –ερμηνεία, χαρακτηρισμός ιστορικής προσωπικότητας, αποκωδικοποίηση τυχόν συμβόλων, έλεγχος αξιοπιστίας/εγκυρότητας πηγής, τεκμηρίωση, προέκταση –σύγκριση – εξαγωγή συμπερασμάτων).

Χρήση αντικρουόμενων πηγών –κριτική προσέγγιση (Δ. Μαυροσκούφης, 2005):

- τι συνέβη;
- πώς συνέβη;

- ποιοι άρχισαν τη σύγκρουση;
- ποιοι είχαν δίκιο;
- ποιοι είχαν περισσότερες και καλύτερες ευκαιρίες να το αποδείξουν;
- ποιοι υπήρξαν πιο εκλεκτικοί και προσεκτικοί στους ισχυρισμούς τους;
- εντοπισμός των περισσότερο έγκυρων και αξιόπιστων πηγών
- εντοπισμός πληροφοριακών κενών
- εντοπισμός και αξιολόγηση προκαταλήψεων που έχουν οι δημιουργοί των πηγών
- εντοπισμός και ταξινόμηση ομοιοτήτων και διαφορών στις διάφορες πτυχές του θέματος
- εξαγωγή συμπερασμάτων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Γενική/εισαγωγική αναφορά στο θέμα ή πολύ σύντομη αναφορά στα γεγονότα/δεδομένα που έχουν προηγηθεί. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί και η πρώτη παράγραφος του κεφαλαίου του βιβλίου (αν είναι εισαγωγική).

2. Είδος / κατηγορία πηγής

3. Πρώτη αξιολόγηση πηγής (υποκειμενική / αντικειμενική, αξιόπιστη / αναξιόπιστη)

ΚΥΡΙΩΣ ΘΕΜΑ

1. Πληροφορίες του βιβλίου (διατηρείται η διάρθρωση των παραγράφων του βιβλίου)

2. Σχολιασμός στοιχείων πηγής/πηγών (όχι γενικόλογος, αλλά με εστίαση στα στοιχεία που απαντούν στην ερώτηση).

3. Κατά την ανάπτυξη συνδέουμε, όπου είναι αναγκαίο, τα στοιχεία της πηγής με τις πληροφορίες του βιβλίου που έχουν παρατεθεί προηγουμένως, χρησιμοποιώντας φράσεις όπως: «προηγουμένως έγινε λόγος για...» / «έχει ήδη σημειωθεί» / «όπως προαναφέρθηκε»...

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γενικά συμπεράσματα που απορρέουν από το συσχετισμό των δεδομένων ιστορικής αφήγησης (επίσημης αφ.) και πηγής. Μπορεί επίσης να είναι μια αναφορά στα ιστορικά δεδομένα/γεγονότα που ακολουθούν αυτά της κυρίως απάντησης. Δεύτερη αξιολόγηση πηγής (ποιες πτυχές του θέματος φωτίζει).

Η επεξεργασία μιας γελοιογραφίας (σκίτσου, εικόνας), όπως προτείνεται από τους G. Niemetz και J. Whitfield και τον US.NARA, συνοψίζεται από τον Δ.

Μαυροσκούφη (2005, σ. 237–238) στον πιο κάτω πίνακα:

1^ο Στάδιο: Οπτικά στοιχεία

- Καταγράψτε τα πρόσωπα ή τα αντικείμενα που βλέπετε στο σκίτσο
- Ποια είναι τα σημαντικότερα θέματα που παρουσιάζονται στο σκίτσο;

Λεκτικά στοιχεία

- Σημειώστε τον τίτλο (αν υπάρχει) και τα λεκτικά σχόλια.
- Επισημάνετε λέξεις ή φράσεις που χρησιμοποιεί ο σκιτσογράφος για να προσδιορίσει πρόσωπα ή αντικείμενα στο σκίτσο.
- Σημειώστε κάθε ημερομηνία ή αριθμό που υπάρχει στο σκίτσο.

2ο Στάδιο: Οπτικά στοιχεία

- Ποια από τα στοιχεία του καταλόγου που δημιουργήσατε μοιάζουν να είναι σύμβολα;
- Ποιο νομίζετε ότι είναι το νόημα του κάθε συμβόλου;
- Η γενική σχεδίαση ή οι λεπτομέρειες αναπαριστώνται με ρεαλιστικό ή υπερβολικό τρόπο;

Λεκτικά στοιχεία

- Ποιες λέξεις ή φράσεις στο σκίτσο φαίνονται να είναι οι πιο σημαντικές;
- Γιατί το πιστεύετε αυτό;
- Να επισημάνετε επίθετα που περιγράφουν τα συναισθήματα και τις ιδέες που εκφράζονται στο σκίτσο.

3ο Στάδιο

Περιγράψτε τη δράση που παρατηρείται στο σκίτσο.

- Εξηγήστε πώς τα λεκτικά στοιχεία επεξηγούν το σκίτσο.
- Έχει σχέση το περιεχόμενο του σκίτσου με πραγματικά ιστορικά γεγονότα, πρόσωπα κ.λπ. ή αποτελεί εντελώς φανταστική σύλληψη;
- Προσδιορίστε το μήνυμα του σκίτσου.
- Ποιες κοινωνικές ομάδες θα συμφωνούσαν ή θα διαφωνούσαν με το μήνυμα; Γιατί;

4ο Στάδιο

Διασταυρώστε το περιεχόμενο του σκίτσου με άλλες πηγές και παρουσιάστε τα συμπεράσματά σας.

5ο Στάδιο

Γράψτε μία παράγραφο σχετικά με τη σημασία του σκίτσου ως ιστορικής πηγής.

- Γράψτε μια σύντομη αφήγηση με αφορμή το σκίτσο.
- Αναζητήστε και άλλα σκίτσα με το ίδιο ή παραπλήσιο θέμα από την ίδια εποχή και χώρα και συγκροτήστε μια συλλογή. Στη συνέχεια δώστε τίτλο στη συλλογή και γράψτε ένα

κατατοπιστικό εισαγωγικό σημείωμα.

- Αναζητήστε σκίτσα από άλλες χώρες ή εποχές με το ίδιο θέμα: συγκρίνοντάς τα μεταξύ τους, να εντοπίσετε ομοιότητες και διαφορές και να προσπαθήσετε να τις εξηγήσετε.

Επώνυμη γελοιογραφία του Μιχαήλ Αθανασιάδη, η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα ΣΚΡΙΠ στις 15-1-1895, δηλαδή δεκατρείς περίπου μήνες μετά την κήρυξη του ελληνικού κράτους σε κατάσταση πτώχευσης ως προς τις πληρωμές προς το εξωτερικό και τρεις μήνες πριν από τις εκλογές του Απριλίου 1895, στις οποίες το κόμμα του Τρικούπη ηττήθηκε κατά κράτος, ενώ δεν εξελέγη ούτε ο ίδιος ο Τρικούπης.

- Η γελοιογραφία απεικονίζει με δηκτικό τρόπο την έντονη κριτική που ασκείται στην οικονομική πολιτική του Τρικούπη και αποτυπώνει τη γενική δυσαρέσκεια της εποχής για το πρόσωπο του πρωθυπουργού.

Στο: **Αικατερίνη Φλεριανού** (επιμ.), *Χαρίλαος Τρικούπης, η ζωή και το έργο του*, τόμ. Β', εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1989,

Δύο μορφές: Μία αντρική και μία γυναικεία.

- **Ο άντρας:** επίσημη ευρωπαϊκή αστική ενδυμασία και ημίψηλο καπέλο (ενδυματολογική συνήθεια Τρικούπη που παραπέμπει στην πολιτική του εκσυγχρονισμού με ευρωπαϊκό προσανατολισμό, ενδυμασία χρονικά περιορισμένη)
- **Η γυναίκα:** αρχαιοπρεπή ενδυμασία και περικεφαλαία που συμβολίζει τη διαχρονικότητα της Ελλάδας.
- Η αντρική μορφή βρίσκεται σε ενεργητική κίνηση με βηματισμό: κρατάει με το αριστερό χέρι τη γυναίκα, η οποία έχει το βλέμμα χαμηλωμένο. Με το δεξί του χέρι ανοίγει με το πόμολο μια

πόρτα και ετοιμάζεται να ανοίξει και να οδηγήσει τη γυναίκα-Ελλάδα στο «πτωχοκομείον» (επιγραφή στην πόρτα).

Σατιρική-εικονιστική αναφορά στην πτώχευση της χώρας το 1893, την οποία διακήρυξε ο τότε πρωθυπουργός της χώρας Χαρίλαος Τρικούπης.

- Ο γελοιογράφος δείχνει να τον θεωρεί υπεύθυνο και μάλιστα προβάλλει τη θέση ότι η πτώχευση της χώρας ήταν συνειδητή επιλογή του Τρικούπη.

- Στη γελοιογραφία αντανακλάται η κυρίαρχη πεποίθηση της εποχής για την προσχεδιασμένη πτώχευση του 1893, όπως βεβαιώνεται άλλωστε και από το αποτέλεσμα των εκλογών του Απριλίου του 1895, στις οποίες το κόμμα του Τρικούπη υπέστη συντριπτική ήττα.

Τα ζητούμενα των ιστορικών πηγών-παραθεμάτων:

- Α. Άλλοτε ζητείται να λάβουμε υπόψη την ιστορική αφήγηση και το σχετικό παράθεμα και να απαντήσουμε σε συγκεκριμένη ερώτηση διδακτικής προσέγγισης ή αξιολόγησης. Αυτό σημαίνει ότι το παράθεμα παρέχει ορισμένες ειδικότερες πληροφορίες για το ιστορικό γεγονός. Επομένως για να δώσουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το ζητούμενο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη 1) την ιστορική αφήγηση και 2) τις πληροφορίες που παρέχει το παράθεμα.

- Β. Άλλοτε ζητείται, λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες ενός παραθέματος, να απαντήσουμε σε μια ερώτηση. Στην περίπτωση αυτή το παράθεμα περιλαμβάνει συνήθως πληροφορίες που δεν περιέχονται στην ιστορική αφήγηση.

- Γ. Άλλοτε ζητείται η σύγκριση και εξαγωγή πληροφοριών και συμπερασμάτων από δύο πηγές – παραθέματα. Συνήθως τα παραθέματα αυτά περιέχουν διαφορετικές πληροφορίες και γι' αυτό θα πρέπει να είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε τις διαφορετικές πληροφορίες, έχοντας υπόψη την ιστορική αφήγηση και να συνθέσουμε την απάντησή μας, η οποία αξιοποιεί τις πληροφορίες του βιβλίου και τα δεδομένα του παραθέματος. Η συγκριτική μελέτη των πηγών συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.

- Δ. Άλλοτε ζητείται ο σχολιασμός ενός παραθέματος. Συχνά εντοπίζονται κάποια γεγονότα, πράξεις, πρόσωπα και κίνητρα και ζητείται η αξιολόγηση τους. Η αξιολόγηση αυτή γίνεται με βάση τις ιστορικές γνώσεις των μαθητών.

Βασικές αρχές σχολιασμού μιας ιστορικής πηγής

- Κατ' αρχάς, διαβάζουμε προσεκτικά την πηγή.

- Ο σχολιασμός της πηγής στις εξετάσεις μπορεί να γίνει είτε μετά την ολοκλήρωση του αντίστοιχου θεωρητικού ζητήματος (παραθεση) είτε ενδιάμεσα (σύνθεση: απαιτείται στη Γ' Λυκείου). Ας μην ξεχνάμε ότι σχολιασμός δεν είναι το να ξαναγράψουμε την πηγή με διαφορετικά λόγια.

- Τοποθετούμε την πηγή στον συγκεκριμένο χρόνο που γράφτηκε (contexte historique), εξετάζουμε αν ο συντάκτης της ήταν αυτόπτης μάρτυρας ή όχι και αν συμμετείχε ή όχι στο γεγονός που αφηγείται, για ποιο σκοπό έγραψε και σε ποιο κοινό απευθύνεται, ώστε να την κατανοήσουμε και να την σχολιάσουμε ορθά, αποφεύγοντας τους ιστορικούς αναχρονισμούς.

•Επισημαίνουμε λέξεις ή φράσεις «κλειδιά» για να κατανοήσουμε το νόημά της, τα κίνητρα και τις προθέσεις του συγγραφέα, τα μηνύματα που ήθελε να «περάσει» κλπ. Εξετάζουμε ποιο ζήτημα ή ζητήματα πραγματεύεται, ποια προβλήματα επισημαίνονται και ποια είναι η άποψη/θέση του συντάκτη της για τα γεγονότα που περιγράφει.

- Εξετάζουμε πόσο καλά φωτίζει η πηγή τα γεγονότα που αφηγείται, αν υπάρχουν αντίθετες απόψεις, αν διαφαίνεται και πού μεροληψία του συντάκτη της ή, αντίθετα, αν εκθέτει (με βάση τις γνώσεις που έχουμε) τα γεγονότα αντικειμενικά, αν διασώζει την άποψη μόνο των νικητών ή και των ηττημένων και αν η συγκεκριμένη πηγή επιβεβαιώνει ή διαψεύδει την ερμηνεία των γεγονότων που διασώζονται σε άλλες πηγές.

•Με τη βοήθεια όσων γνωρίζουμε από τις παραδόσεις-η πηγή που θα δοθεί θα έχει σχέση με το αντίστοιχο θέμα- προσπαθούμε να αποκωδικοποιήσουμε το νόημα κείριων φράσεων (π.χ.γιατί η πηγή γράφει έγινε Τούρκος και όχι εξισλαμίστηκε ή έγινε μουσουλμάνος).

•Αναζητούμε (αν η πηγή προσφέρεται γι'αυτό) τη σχέση αιτίων-αποτελεσμάτων.

•Αξιολογούμε τη σημασία της πηγής για την εποχή που γράφτηκε.

•Γενικά,κάνουμε έναν ολόπλευρο σχολιασμό, εκφράζοντας και την προσωπική μας άποψη με επιχειρήματα.